

شبکه‌های رایانه‌ای به کار برد. فضای مجازی فناوری پایه مبتنی بر فناوری ICT است که در آن تولید محتوا، پالایش داده، ذخیره‌سازی داده، پردازش داده و توزیع داده صورت می‌گیرد و در تعامل با انسان، فضایی شبکه‌ای را می‌سازد که دارای خصوصیات مختلف و حتی منحصر به فردی است که آن را از فضاهای پیشین مجزا و متفاوت می‌کند. فضای مجازی تغییرات مهمی را در پی آورد که به موجب آن‌ها، تمامی حوزه‌های شش‌گانه^۱ سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فناورانه، زیست‌محیطی و قانونی تحت تأثیر عمیق قرار گرفتند.^۲

فضای مجازی، تهدید یا فرصت؟

تهدید‌انگاری محض و فرصت‌انگاری محض غلط است؛ بستگی دارد به این‌که چه کسی چه استفاده‌ای از آن می‌کند، همانند تیغ در کف طبیب حاذق یا زنگی مست.

۲. ظرفیت‌های انسان‌شناختی فضای مجازی

خود انسان^۳ مجموعه‌ای از محتواهایی است که به یک شخص بازمی‌گردند. البته «خود» با توجه به فرایندها و محتواهای مختلف چند مرتبه دارد:

۱. من کیسم؟ یعنی آنچه خودم از خودم می‌دانم.
۲. من چه کاری را می‌توانم؟ یعنی آگاهی من از توانمندی‌های خودم.
۳. من در نظر دیگران چگونه‌ام؟ یعنی آگاهی از خودم در اجتماع.

این مفاهیم در حوزهٔ فضای مجازی تغییر می‌کنند. در اینترنت هویت انسان‌ها به صورت ناشناخته و غیرقابل رؤیت است، به‌گونه‌ای که هر فرد می‌تواند نقش‌های مورد پسند خودش را بازی کند، نقش‌هایی که شاید در زندگی روزمرهٔ خود هیچ سنتیتی با آن‌ها ندارد.^۴ از این‌رو، پاسخ به هریک از سوال‌های بالا متفاوت خواهد شد. علاوه بر این، این فضا قابلیت‌هایی دارد که می‌تواند موجب انعطاف هویتی، برابر سازی پایگاه اجتماعی، تجربهٔ آزادی و افزایش قدرت انتخاب شود. اکنون این سه ویژگی را توضیح می‌دهیم.

1. Pestel

۲. ابوالحسن فیروزآبادی، *فضای مجازی و تحولات آن*، ص ۱۳.

3. Self

۴. محمد اخگری، *هویت انسانی در رسانه‌های مجازی*، ص ۲۸ و ۲۹.

۲-۱. انعطاف هویتی

در دنیای واقعی، کنشگران با همان هویت شناخته شده و تثبیت شده خود، مانند مرد بودن، میان سال بودن، ایرانی بودن، قدکوتاه و لاغر بودن و...، با دیگران ارتباط می‌گیرند و به ایفای نقش می‌پردازند و تغییر این ویژگی‌های هویتی با توجه به هنجارهای عرفی و قوانین اجتماعی کاری بس مشکل و پرهزینه و در بیشتر حالات، ناممکن است، اما فرد در فضای مجازی می‌تواند سبک بودن خود را از نظر سن، جنس، ویژگی‌های فیزیولوژیکی، شخصیت و امثال آن تغییر دهد و خود را به گونه‌ای دیگر در معرض نمایش دیگران بگذارد و بدین شکل، هویت‌های متعدد به خود بگیرد و نقش آن‌ها را بازی کند.

نحوه کنشگری و تعامل ما با هویت مجازی امکان به هم ریختن هویت واقعی یا رشد و تقویت هویتی را فراهم می‌کند.

۲-۲. برابرسازی پایگاه اجتماعی انسان

یکی دیگر از ویژگی‌ها و ظرفیت‌های فضای مجازی، برابرسازی پایگاه اجتماعی یا به تعبیری ایجاد و گسترش مساوات شبکه^۱ است. در دنیای واقعی، جایگاه، ثروت، سن و مدرک افراد در جامعه برای آن‌ها جایگاه‌های نابرابری ایجاد می‌کند که بر نوع ارتباط‌گیری آن‌ها با دیگران و نوع برخورد دیگران با سخنان و آرای ایشان تأثیر می‌گذارد، اما در فضای مجازی، تمام کاربران، فارغ از ویژگی‌های ظاهری و اجتماعی خویش، از فرصت برابری برای ابراز نظر برخوردارند. همه افراد، بدون توجه به سن، جنس، طبقه، تحصیلات و...، از شرایطی نسبتاً یکسان شروع می‌کنند. گرچه موقعیت فرد در دنیای خارج درنهایت بر چگونگی حضور او در فضای مجازی تأثیر می‌گذارد، جایگاه اصلی فرد در واقعیت مجازی تابع عواملی چون میزان مهارت در برقراری ارتباط، پشتکار، جذابیت ایده‌ها، عمق محتوا و مهارت در بهره‌گیری مطلوب‌تر از ابزارهای تکنیکی (مانند گرافیک و افکت و...) است. به بیان دیگر، توانمندی و مهارت کاربران تعیین‌کننده جایگاه آن‌ها در شبکه است.^۲

۱. از این خصوصیت با عنوان «دموکراسی شبکه» یاد می‌شود.

۲. همان، ص ۱۶۷ و ۱۶۸.

۲-۳. تجربه آزادی و افزایش قدرت انتخاب

آزادی
و انتخاب
کاربران
آنچه از

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های فضای مجازی، تجربه آزادی گسترشده است. در فضای مجازی، اولاً فاصله از معنای واقعی خویش تهی می‌شود و کاربران می‌توانند فارغ از فاصله‌ها، با یکدیگر تعامل کنند؛ ثانیاً فضای مجازی قدرت انتخابگری انسان را افزایش می‌دهد. دسترسی به یک کتاب کمیاب در فلان کتابخانه مهم جهان، آشنایی با یک تکنیک به روز در حیطه تخصصی خود، شناخت کامل جغرافیای مکانی که برای سفر انتخاب شده است، انتخاب غذای بهتر با قیمت کمتر و هزاران انتخاب دیگر، احساس و تجربه توسعه یافتن قدرت انتخاب را به انسان می‌دهد. این تجربه زیسته انسان را شکوفاتر می‌سازد.

۳. آسیب‌شناسی اخلاقی فضای مجازی

۲۰۲

آسیب‌شناسی اخلاقی عبارت است از شناسایی آن دسته از رذایل یا انحرافات اخلاقی که به وجود آمدن و تداوم آن‌ها می‌تواند فرایند تحقق اهداف کنشگری در فضای مجازی را متوقف سازد یا به صورت نامحسوس مختل کند. در فضای مجازی، وجود ظرفیتی عمیق و ژرف، آن‌گونه که در بالا اشاره شد، احتمال بروز آسیب‌های فردی و اجتماعی را نیز به همان اندازه گسترش می‌دهد. سرقت اطلاعات، استفاده از اطلاعات دیگران، ایجاد ویروس در سیستم دیگر کاربران، ورود غیرمجاز به حریم خصوصی دیگران، انتشار مطالب منجر به ایجاد و گسترش نفرت عمومی، پورنوگرافی، شهرت در فضای مجازی (سلبریتی - فالوور)، بازی‌های مجازی، و اعتیاد اینترنتی از جمله مسائل و چالش‌های موجود در فضای سایبری هستند. در درس دوازدهم، برخی از مسائل و چالش‌های فضای مجازی بررسی می‌شوند و راه حل‌هایی برای آن‌ها ارائه می‌گردد. در ادامه این درس، برخی از مهم‌ترین عوامل مؤثر در شکل‌گیری این آسیب‌ها بررسی می‌شوند، چراکه درمان آسیب مشروط به فهم عامل شکل‌گیری آسیب است. حداقل شش عامل را می‌توان به عنوان منشأ آسیب اخلاقی در فضای مجازی برشمرد:

۱-۳. تشخیص ندادن وظیفه اخلاقی

یکی از مهم‌ترین عوامل ایجاد آسیب یا انحراف اخلاقی در فضای مجازی، تشخیص ندادن وظیفه اخلاقی است. فرض کنید در موقعیتی در فضای مجازی هستید که پنهان کردن